
Ivor Altaras PENDA

KAPITAL I
NJEGOV
INTEGRACIJSKI
POTENCIJAL

Kako je lijepo utopiti se u većini

Vrlo je lako prepustiti se uobičajenom i općeprihvaćenom načinu mišljenja. A ono se povodi za klišejima koji se provlače kroz našu svakodnevicu, ako to dopustimo. Naviknuli smo da, primjerice, u pred- i postblagdanske dane javno, putem medija, budemo pozivani i prozivani zbog toga što kupujemo, kome kupujemo i koliko smo novca spremni potrošiti. Ne propušta se prilika da mediji pozivaju u goste uvijek iznova one koji će nam objasniti kako bismo trebali živjeti asketski, kako trošimo znatno iznad svojih mogućnosti i da smo se, svojom rastrošnošću, opet i dodatno zadužili – kao pojedinci i kao društvena zajednica u cjelini.

Pritom se zaboravlja da tako upućene javne poruke gledaju i oni koji se nisu zadužili kako bi obogatili svoju blagdansku trpezu, bilo da se nemaju čime niti gdje zadužiti bilo pak zato što su svoj zarađeni novac potrošili baš na način na koji su htjeli. Isto tako, mnogi koji uistinu nemaju dovoljno sredstava da bi sudjelovali u blagdanskom raspoloženju, moguće, niti ne gledaju televiziju jer je ili nemaju ili im je ugašena kako bi uštedjeli električnu energiju. Dakako, ima i mnogo onih koji spadaju u statistički prosjek o kojemu se u medijima govori, ali oni i sami znaju jesu li se zadužili i u kolikoj mjeri a da ih se na to, čak i na same blagdane, ne podsjeća s malih ekrana.

Stoga se postavlja pitanje kome je, zapravo, namijenjen taj standardizirani, prigodni i ne odveć kreativan oblik komunikacije? No, čak i bez obzira na to kome je on namijenjen, ne treba sumnjati u početnu dobru namjeru. Svatko tko je upoznat s makroekonomskom situacijom svoje zemlje i osobito ako se nalazi na nekoj javnoj funkciji, kao što su to sindikalisti ili izabrani predstavnici naroda, može imati potrebu ili čak obvezu da o ovoj temi javno govori. Međutim, postignut efekt upravo je suprotan pretpostavljenom željenom učinku. Umjesto da se na kvalitetan način pokrene javna rasprava o stilovima života (i to svakodnevno, a ne samo na blagdane), jedina

izvjesna posljedica jest frustracija svih onih koji gledaju takve priloge. Oni koji nemaju, frustrirani su zbog rastrošnosti onih koji imaju, dok bi oni koji imaju, valjda trebali osjećati krivnju prema onima koji nemaju.

I ovime je krug društvene stratifikacije u potpunosti zatvoren i na najboljem putu da bude i trajno petrificiran. Okrivljivanje onih drugih i drukčijih od nas postaje stil života koji ne vodi nikuda, ne nudi kvalitetna rješenja za naša htijenja, ali stvara animozitet i prema različitim od nas – baš zato što su različiti; ali i prema nama sličnima – jer se i unutar vlastitog društvenog stratuma trudimo prikazati ili kako nam je mnogo bolje ili mnogo gore. Istodobno želimo samima sebi pokazati da smo imali bolje životne izbore nego okolina koja nas procjenjuje, ali isto tako u stanju smo se prikazati znatno neuspješnijima nego što to objektivno jesmo ako se iz takve samopromocije može izvući neka korist – bilo materijalna ili u obliku dobivenog sažaljenja.

Takav životni svjetonazor u kojem su drugi ljudi odgovorni za naše stanje prisutan je u svim aspektima čovjekova života, od obiteljskog stila življenja, pa sve do pitanja našeg profesionalnog napretka ili odgovornosti za vlastito zdravlje. Iz toga je sasvim razvidno kako i naš odnos prema kapitalu, što je i glavna tema rada, ovisi o našoj percepciji, za koju nas svakodnevica uči da je vrlo lako prepuštamo izvanjskim podražajima, bez imalo volje da na nju aktivno utječemo ili da je promišljamo i preispitujemo. Ako to ne mislimo činiti, život nam postaje vrlo jednostavan te se odgovori na sva naša znanstvena pitanja mogu s lakoćom naći u općem konsenzusu i posljedičnoj apatiji koja vlada svuda oko nas. “Blago siromašnima duhom, jer njihovo je carstvo nebesko.”

Međutim, mi smo odabrali drukčiji pristup, jer ono što je očito, najčešće je takvo zbog prevladavajućih predrasuda kojih nismo niti svjesni, pa nam niti ne pada na pamet preispitivati stavove za koje smatramo da su zdravorazumski, osobito ako ih podržava većina populacije. A predrasude olakšavaju donošenje brzih rješenja koja na duži rok vrlo često imaju poražavajući učinak. Promatrati svijet kao neprijateljsko mjesto, kao dolinu suza, kako se slikovito izrazio sv. Augustin, jedno je od mogućih odabira svjetonazora koji je, na vrijednosnoj razini, jednak onome da se svuda oko nas nalaze prilike koje možemo i hoćemo iskoristiti za svoju dobrobit. Ono što je važno primijetiti, jest to da su naše predodžbe pod kontrolom, i da su se u značenja svih dosadašnjih iskustava koja oblikuju naše predodžbe također pod utjecajem naše volje. Prošla iskustva ne mogu se mijenjati, ali njihovo značenje u našim životima itekako može.

Društvena stratifikacija ili raslojavanje društva prema ekonomskim kriterijima gotovo se redovito karakterizira kao negativna činjenica. Nije dobro, ustvrdit će mnogi, da postoje oni koji imaju više nego što su u stanju potrošiti,¹ a da istodobno postoje oni kojima nedostaju određena materijalna dobra. U želji da se objasni takav stav, prva česta reakcija jest pozivanje na zdrav razum. Tko bi uopće mogao tvrditi suprotno i biti oponent ovakvome stavu? Sljedeća razina argumentacije za takvo shvaćanje jest pozivanje na sustav vrijednosti. Naime, moralno je pridonijeti ravnomjernoj podjeli postojećih bogatstava i novostvorene dodane vrijednosti unutar zajednice.

Međutim, Republika Hrvatska odlučila se za kapitalistički sustav, temeljen na pravilima tržišnog gospodarstva, kada je početkom 90-ih godina prošloga stoljeća odbacila plansku ekonomiju socijalističkog tipa i razvoj počela bazirati na sasvim oprečnim postavkama. Da je tome uistinu tako, dokazuje i podatak Svjetske banke koja tvrdi kako imovina prvih triju svjetskih milijardera (Warren Buffett, Carlos Slim i Bill Gates) nadmašuje bruto nacionalni dohodak (BDP) svih nerazvijenih zemalja svijeta zajedno, u kojima živi 600 milijuna ljudi (Ridderstråle J., 2004.).

Drugim riječima, upravo je akumulacija kapitala i svih njegovih ekvivalenata omogućila razvijanje najmoćnijih ekonomija današnjeg svijeta. Sama akumulacija nužno sa sobom donosi diferenciranje pripadnika društvene zajednice, koja se može mjeriti i prema količini akumuliranoga kapitala. Tu činjenicu primijetili su i začetnici moderne sociologije, Emile Durkheim i Max Weber, na temelju čega su ustvrdili univerzalnost društvene stratifikacije kroz prostor i vrijeme te njezinu važnu funkcionalnu ulogu, pa i u smislu društvenog razvoja. Iz ovoga proizlazi da je zgrtanje, baš kao i, primjerice, devijantno ponašanje, prisutno u svim društvima te stoga očito dio ljudske naravi. Pokušati dokinuti dio osnovne ljudske karakteristike tako postaje nemoguća i nepotrebna misija. Ono što se može jest pokušati razumjeti nastanak tog fenomena i pripadajuću energiju usmjeriti k ispunjenju pozitivno vrednovanih osobnih i društvenih ciljeva. U protivnom, sve društvene akcije (od opomene pa do svih oblika kazni koje je kroz povijest čovjek osmislio) nemaju nikakav stvarni efekt osim dodatnog gomilanja frustracije i bojnih žrtva kažnjavanja.

Utopističke ideje kroz ljudsku povijest uglavnom su zamišljale takav društveni poredak u kojem bi bilo dokinuto privatno vlasništvo. Platon je to u svojoj *Državi*

¹ To se može odnositi na bilo što: na višak hrane, višak novca, nekretnina, spolnih partnera ili bilo čega drugoga.

doveo do perfekcije, te je osim obrazlaganja ideje nužnosti dokidanja privatnog vlasništva otišao i korak dalje, pa je smatrao da bi bilo dobro kada bi i žene pripadale zajednici a ne obitelji, a svoju majčinsku potrebu mogle bi zadovoljavati kroz povezivanje s "najboljim" sugrađanima, koje bi određivala država (Platon, 2007.). To je svojevrsni začetak ideje eugenike koja je javne zagovornike imala sve do XXI. stoljeća.²

Pokušaji realizacije takvih utopističkih ideja kroz različite ideologije, od rigidnog komunizma i socijalizma pa sve do nacizma i fašizma, ljudskom su rodu donijeli neopisive patnje i zločine. A svi oni pozivali su se na neki moralni sustav, te se borba za njihovo ostvarenje smatrala borbom za određeni sustav vrijednosti. Gledajući unatrag kroz povijest, svaka nova generacija koja ruši stari poredak kao svoj deklarativni cilj ima neki napredak. Nekad se taj pretpostavljeni napredak sasvim jasno i otvoreno trebao odnositi samo na dio pučanstva (kao, na primjer, u robovlasništvu samo na robovlasnike, ili u nacizmu samo na arijevsku rasu, ili pak u komunizmu, u kojem su bolja vremena trebala doći za proletere a na štetu kapitalističkim izrabljivačima, s iznimkom poštene inteligencije).

Ponekad, međutim, prevladavajuća ideologija koja ruši stari poredak proširuje željeni napredak na sve ljude jer se smatra da novi koncept moralnosti mora donijeti dobrobit svima. I dok se tako teži poboljšanju kvalitete života samo nekima ili svima, povijest nam prolazi u krvi i sukobima. Ono što je za nas u ovoj raspravi bitno jest uvidjeti da svaka ideja u svojoj realizaciji može imati i suprotne učinke. Želja za boljitkom može dovesti i do društvenih pokreta koji će se, s vremenskim odmakom, tumačiti kao povijesne zablude. To, istodobno ne umanjuje najbolju početnu ideju koja je ljudskom rodu trebala podariti određeni oblik sretnog života.

Iz svega dosad rečenog jasno je da sve ljudske ideje i koncepti mogu imati integrativni i dezintegrativni element, pa čak istodobno. To je moguće stoga što određivanje je li nešto integrativno ili dezintegrativno ne ovisi o objektu koji se promatra, nego promatraču. Primjera za to imamo napretek, od onih najjednostavnijih do kompleksnijih. Nož kao oruđe vrlo je korisna stvar, koja nam je pomogla da izgradimo dio vlastite kulture (bonton se temelji i na pravilnoj upotrebi pribora za jelo); koristan je u domaćinstvu, a koristi se i u mnogim drugim djelatno-

2 Pa i danas se mogu čuti stavovi kako bi povezivanje genetski čistih partnera moglo pridonijeti općem zdravlju nacije ili čak ljudskog roda u cjelini.

stima, posljedica kojih jest stvaranje nove vrijednosti. Isto tako, nož je, prema svjetskim statistikama, najčešće upotrebljavano hladno oružje na svijetu. Upotreba nuklearne energije, primjerice, nastala je na temelju – za svoje vrijeme novih – znanstvenih otkrića koja su ljudskom rodu proširila vidike i spoznaje o temeljima prirode.

Ona se može upotrijebiti i za liječenje ljudi (nuklearna medicina), rješavanje izvora energije za gotovo sve grane industrije, ali i za masovno ubijanje, poput stvaranja nuklearnih bombi, kakve su u Drugom svjetskom ratu bačene na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki. Što možemo zaključiti iz ovih primjera? Da bi hitno trebalo zakonom zabraniti upotrebu noževa ili nuklearne energije? Da je tehnološki ili znanstveni napredak sam po sebi zlo? Naravno da ne, jer to jednostavno nije istina. (Zlo)upotrijebiti se, kao što smo vidjeli, može apsolutno sve: od oruđa i oružja pa sve do ideja i svjetonazora.

Kapital nas spaja

Kapital ima istu takvu sudbinu. Sam po sebi svaki kapital je bezvrijedan. Njegovu dogovornu i promjenjivu vrijednost procjenjuju i utvrđuju ljudi na temelju društvenog konsenzusa, koji uglavnom ovisi o: prevladavajućem moralnom svjetonazoru, društvenom povjerenju i trenutnim ekonomskim odnosima (tzv. sentiment tržišta).

To se najbolje vidi u vrijeme recesije, inflacije ili poremećaja na tržištu, kada, primjerice, novac u jednom danu može izgubiti i do 20, 30 ili više posto vrijednosti. U tim situacijama postavlja se pitanje što je istina: prijašnja vrijednost koja je naglo pala, ili sadašnja vrijednost, pa se prijašnje neprirodno stanje korigiralo na realno? Odgovor može biti dvojak: da ništa od navedenog nije točno ili da su obje opcije, iako suprotstavljene, zapravo istinite. Logika kao znanstvena disciplina i temelj svakog promišljanja, uči nas kako je nemoguće da istodobno sasvim različite opcije budu istinite. To je točno, ako koristimo jedan i jedinstven sustav promatranja. Promijeni li se perspektiva, mijenjaju se i predodžbe o tome što je istina. I dok se samo čini da u prirodnim znanostima to ne postoji kao znanstvena poteškoća (a taj stav uspješno pobija teorija relativnosti), u društvenim znanostima već odavno znamo da je ovo dodatna dimenzija koju treba uzeti u obzir pri analizi društvenih događaja. Time društvene znanosti i njihovi znanstveni nalazi mogu biti pravi učitelji prirodnoznanstvu.

Svaka je vrijednost, dakle, izravan produkt čovjekova mišljenja, a koji itekako može biti (i u pravilu jest) pod

utjecajem društvene okoline. U tom se kontekstu može promatrati i njegov integrativni potencijal. Jer, ako društvenu zajednicu – a za primjer možemo uzeti bilo koju nacionalnu zajednicu kao zamišljenu zajednicu ljudi (Anderson, 1990.) – između ostalog, povezuje neki zajednički osjećaj pripadnosti, zajednička kultura ili sustav vrijednosti, isto će tako kapital povezivati one koji na jednak ili vrlo sličan način procjenjuju njegovu vrijednost. Oni će biti međusobno posve povezani, bez obzira na to jesu li pripadnici iste dobi, nacije, rase, kulture, profesije, konfesije, spola ili bilo kojeg drugog klasičnog socio-ekonomskog parametra.

Kada je Karl Marx u poznatom *Manifestu komunističke partije*, koji je prvi puta objavljen 21. veljače 1848. godine, izrekao svoju nadaleko poznatu misao: “Proleter svih zemalja, ujedinite se!”, zapravo je pozvao ljude na svojevrsnu akciju. Ona se temeljila na pozivu da se prepozna zajedništvo među proleterima svih zemalja, a koje sve ujedinjuje njihova osnovna karakteristika – da svoju egzistenciju baziraju na vlastitu radu. Upravo je rad trebao postati onaj izvor zajedništva i vrijednost po sebi koja nema spomenuta socio-ekonomska obilježja. Povijest je pokazala da rad nije imao dovoljan integracijski potencijal, ali kapital očito jest. Umjesto da su se ujediniли proleter i svih zemalja i da je zaživjela “diktatura proletarijata”, dogodilo se upravo ono čega se Marx bojao – na djelu je svjetska međunarodna integracija kapitala i interesa koji stoje u njegovu temelju.

To se događa svugdje oko nas i na izravan način utječe na naše živote. Mogla bi se napraviti i svojevrsna lenta vremena i na njoj ucrtati koji su to elementi bili nositelji društvene promjene³ – od poštivanja magijskog u vremenu rodovskih zajednica, preko prepuštanja čovjekove sudbine religijskom konceptu viđenja svijeta, zatim pokoravanju kralju i njegovoj sviti kao vrhunskom autoritetu, pa sve do izgradnje svijeta prema načelu materijalnih vrijednosti.⁴

3 Ovdje namjerno odabirem riječ *promjena* umjesto pojma *razvoj* jer razvoj sa sobom donosi i konotaciju vrijednosnog suda (pojam dobra), što svakako u ovom kontekstu želim izbjeći, osobito s obzirom na to da se naša imaginarna lenta vremena nastavlja i u budućnost, pa je tim više pitanje dobrog ili lošeg društvenog poretka problematično.

4 Takvi društveni procesi dobro se mogu vidjeti, primjerice, i u arhitekturi. Naime, kroz povijest, zgrade koje su se veličinom i pozicijom isticale u mjestima i gradovima u kojima su živjeli ljudi, uglavnom su bile i reprezentanti društvene moći. Tako su svojedobno kraljevske palače zauzimalle pozicije na najvišim i dobro utvrđenim brdima oko kojih se razvijao grad, potom su crkve zvonnicima dosezale najviše visine, da bi danas poslovni neboderi i zgrade banaka i osiguravajućih društava bile najviše zgrade na svijetu.

Globalni tržišni kapitalizam nije politička ideologija, nego činjenica koja se očituje u svim sferama društvenog života i tako je snažna da je Richard Pascale, poznati svjetski predavač korporativnog menadžmenta i dopisni član Sveučilišta Oxford u svojoj knjizi *Managing on the Edge*, ustvrdio da su: "...korporacije dominantne društvene institucije našeg vremena."

Drugim riječima korporacije su, zahvaljujući snazi i veličini, nadišle svoj ekonomski razlog postojanja (stvaranje novog kapitala kao cilj sam po sebi) te su postale temeljne institucije suvremenog društva koje na sebe preuzimaju, htjele to ili ne, i određene uloge koje su neposredno prije nastanka globalnih korporacija imale ostale društvene institucije, kao što su obitelj, crkva ili država. Međutim, multinacionalne tvrtke ne razmišljaju u terminima nacionalne države. Štoviše, često djeluju upravo suprotno od mogućih interesa nacionalnih država. Unatoč tome, svakodnevno smo svjedoci da nacionalne države više nisu u stanju izvršavati puni opseg svojih funkcija te su zbog toga primorane predati segmente svoje moći. Nacionalna je država zapravo postala nesposobna: premala da bi imala utjecaj na rješavanje velikih pitanja, a prevelika da bi pomagala u rješavanju svakodnevnih problema svojih građana (Ridderstråle J. i Nordstöm K., 2002.).

Taj se proces upravo sada pred nama događa i on još ni izdaleka nije gotov. Ipak, sve države svijeta još javno pokazuju da su one te koje stvaraju zakonodavni okvir na temelju kojeg tvrtke uopće mogu funkcionirati te se, sukladno tome, korporacije moraju pokoriti državnim zahtjevima. Korporacije često na takav odnos pristaju, ali ne zbog toga što ovise o državnoj moći, nego zato što se biznis puno lakše "obavlja" uz državnu pomoć nego ako se nalazite u sukobu s njom. Države svijeta još imaju određenu moć, a poslovni su ljudi uvidjeli da tu moć mogu upotrijebiti u svoju korist. Time znatno smanjuju troškove poslovanja i stvaraju si nove poslovne mogućnosti. Stoga, ako nacionalna država danas sve manje postaje relevantna mjerna jedinica, pripadnost nekom narodu ili naciji također postaje redundantna odrednica.

Na tržištu kapitala susreću se ponuda i potražnja. Osim u iznimnim uvjetima, u pravilu se ne zna tko stoji s druge strane kupoprodajnog procesa. Tržište se samo po sebi najviše približilo demokratskom standardu u kojem uspjeh obavljenoga posla neće ovisiti o dosad nabrojenim i umjetno nametnutim društvenim ograničenjima, koja bi, inače, u svakodnevnom životu, iako zamišljena, imala vrlo realne posljedice. Čak i spol i pripadnost rasi, što je predodređeno samom biologijom, na takvom slobodnom tržištu nemaju nikakav utjecaj.

Zanimljiva je činjenica da modernim tržištima kapitala ne trebaju posebni zakoni, uredbe, prosvjedi ili specijalne društvene akcije koje bi promovirale i pozivale na tolerantnost i poštivanje razlika. Možda zato što je čovjek upravo razmjenom dobara (kapitala u svim njegovim oblicima) već pronašao model ponašanja koji je takve društvene teme odavno ostavio iza sebe. Interes govori sve jezike i igra sve uloge. Tržišta kapitala, dakako, nailaze na druge oblike zloporaba koje treba zakonom uređivati, što samo dokazuje da i najdemokracijski oblik suživota ima svoje mane, baš kao što i demokracija sama u sebi nosi aporije (i to filozofsko-spoznajnog i političko-ekonomskog karaktera).

Daleko smo od toga da su naša organizirana tržišta savršeno funkcionirajući modeli koji bi trebali postati mjerila društvenog ponašanja. Ona to nisu već i zbog toga što su izravni čovjekov produkt, a do sada se čovjek ponašao kao vrlo nesavršena društvena životinja. Možda čovjek jest stvoren na sliku i priliku Boga, ali je onda pitanje o kome takvo čovjekovo ponašanje najviše govori? Zapravo, tržišta ne čine ništa drugo nego prate čovjekov moralni svjetonazor, koji se očituje u svim segmentima života, pa tako i u razmjeni kapitala.

U povijesnom smislu još donedavno se na organiziranim tržištima moglo kupiti roba – čovjeka lišenog slobode koji je služio za obavljanje rada bez naknade. Danas je to, barem na deklarativnoj razini, nedopustivo. I iz toga se jasno vidi da trgovački modeli prate spoznajno-moralni put čovjeka i da se ljudska nesavršenost odražava i na trgovinu. No ipak, poznata misao Winstona Churchilla da je demokracija loš oblik društvenog poretka, ali istodobno najmanje loš od svih do sada poznatih, lako bi se mogla primijeniti i na onaj društveni poredak koji u temelju ima kapital kao društvenu mjeru. Pritom, dakako, u stvarnosti ne postoje čisti idealtipovi društvenog poretka, pa tako ne postoji ni društvo koje postojanje temelji samo i jedino na kapitalu.

Niti su sve demokracije svijeta jednake (postoji cijeli spektar poimanja demokracije – od skandinavskog tipa, pa sve do demokracije koja se primjenjuje u Demokratskoj Republici Kongo), niti su svi oblici kapitalizma isti.

Ili, kako to kažu u knjizi *Karaoke kapitalizam*: “Tako postoji europski socijalno liberalni kapitalizam s jakom državom (činite što želite, ali do određene točke); sjeverno-američki tržišni kapitalizam s minimalnim tržišnim intervencijama (činite što želite); dalekoistočni kolektivni kapitalizam izgrađen na povjerenju i jakoj državi (svi mi znamo što radimo, baš kao i naša vlada); a također postoji i pljačkaški kapitalizam ili kleptokracija u nekim

zemljama Južne Amerike i zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza (učini što tražim ili ću te upucati)”(Ridderstråle J. i Nordstöm K., 2004.).

To samo dokazuje da je kapitalistički sustav moguće prilagoditi različitim svjetonazorima i potrebama koje postoje u pojedinim društvima te da to nema negativan utjecaj na međunarodnu razmjenu kapitala. Tako promatran pojam kapitala može postati zajednička (univerzalna, globalna) mjera. A upravo je traganje za zajedničkom mjerom osnovna karakteristika svih integracijskih procesa – od sveopće globalizacije, pa sve do integracijskih procesa koji postoje u Europskoj Uniji, u Aziji i Africi (koje se također nastoje što više integrirati), kako bi opstali u globalnoj ekonomskoj utrci.

Reći da to nije slučaj, odnosno da Europska Unija svoju integraciju ne temelji na ekonomskom interesu nego na zajedničkom sustavu vrijednosti ili na zajedničkoj pripadnosti bliskoj kulturi (pojam “zapadne civilizacije”), zapravo je neozbiljno. Ekonomski integracijski interes nije u suprotnosti s kulturološkom integracijom. Ne postoji relacija: ili/ili (ili ekonomija ili kultura), nego sve to zajedno omogućuje Europi da se integrira. Europski integracijski proces je sredinom prošlog stoljeća započeo kao suradnja u proizvodnji ugljena i čelika.⁵ Početak novog stoljeća i novo europsko zajedništvo, Europska Unija je obilježila uvođenjem zajedničke europske valute. Stoga je sasvim jasna poruka koja je odaslana, a ona bi mogla glasiti: “Zajedno smo jači. Naše ekonomije nas povezuju i omogućuju nam da zajedničkim snagama živimo bolje.” To je izvor današnje europske integracije.

Europa se, dakle, odlučila da će njezine integracije biti ponajprije vođene interesom koji se ostvaruje putem tržišta kao modela za dosezanje slobode; onog istog tržišta za koje se smatra da pridonosi društvenoj stratifikaciji. Drugim riječima, društvena stratifikacija ima istodobno i integrativni i dezintegrativni karakter. Iako su se upravo u Europi rodile ideje o besklasnim društvima (socijalistiotopisti) te je u Europi Karl Marx osmislio komunistički model društva, ipak se današnja Europska Unija integrira na temelju zajedničkog interesa, koji je poglavito ekonomske naravi.

Argumentaciju za taj stav i njegovu potvrdu moguće je naći na svakom koraku, bilo da promatramo unutar-nje ustrojstvo Europske Unije, bilo da se promatra njezin

5 Proizvodnja ugljena i čelika je, osim ekonomske dimenzije, imala i dimenziju ograničavanja vojne moći pojedinih suprotstavljenih zemalja Europe u Drugom svjetskom ratu.

zajednički nastup u odnosu na sve ostale zemlje svijeta – od stvaranja nove europske brane u obliku Schengenskog sporazuma na europskoj vanjskoj granici, zajedničkog nastupa zemalja članica Europske Unije u okviru Svjetske trgovinske organizacije (WTO), preseljenja proizvodnih pogona iz zemalja članica Europske Unije u istočne zemlje, uvođenja jedinstvene carinske unije, stvaranje zajedničke valutne zone i Europske centralne banke (ECB) te mnogi drugi primjeri.

Ta činjenica zapravo nije ništa novo, ništa neočekivano, iako vrlo često, kada se javno spomene, u nekih izaziva osjećaj nelagode. Kao da ekonomski interes nije dovoljno dobar razlog za integraciju. Očekuje se da nas povezuju mnogo dublje stvari i tada se spominju pojmovi poput: zajedničkog morala, kulture, sustava vrijednosti, zajednički “duh Europe” i tome slično. Vjerojatno se pretpostavlja da će snaga integracije ovisiti o što većoj metafizičnosti onoga što nas povezuje. A stvaran život je vrlo materijalan i sve-div na zakonske odredbe koje dopuštaju ili ne dopuštaju, primjerice, preuzimanja pojedinih tvrtki i korporacija – simbola nacija koje grade Europsku Uniju.

U takvim situacijama, kada na sudu tražite pravno mišljenje o ovim i sličnim temama, pozivanje na *duh Europe* dobiva sasvim drugu konotaciju. Ako će se netko osjećati prevarenim (a u sudskim sporovima redovito postoje oni koji su spor dobili i oni koji su spor izgubili), i to još u ime europskog sustava zajedničkih vrijednosti, jedina izvjesna reakcija jest preispitivanje samog sustava vrijednosti. Samo po sebi to ne bi trebalo predstavljati nikakvu zapreku, nego dapače, priliku za razumijevanje sebe. Međutim, u situaciji kada Europska Unija ne može zauzeti zajednički stav o gotovo ni jednoj temi koja se postavi pred nju, zajedničke vrijednosti uistinu postaju upitan koncept.⁶

Možda su osnivači upravo zbog toga odlučili da se Europska Unija integrira ponajprije na temelju zajedničke ekonomske probitačnosti i na temelju interesa vlastitog investiranog kapitala, a tek potom i u mjeri koja će se tek naknadno moći ustanoviti, na temelju mogućeg zajedničkog sustava vrijednosti.

6 Veličina Europe jest možda u tome što i dalje uspješno svladava svoje unutrašnje razlike kada je u pitanju: odnos prema bivšoj Jugoslaviji, nemogućnost da zajednički djeluju glede rekonstrukcije ratom stradalog Iraka, problema oko stvaranja vlastitog temeljnog dokumenta – Ustava, nemogućnosti donošenja jedinstvenog stava treba li pojam Boga ugraditi u sekularnu tvorevinu poput Europske Unije, nespornosti da se poštuju jednaka pravila igre za sve u okviru WTO-a... i mnogo toga drugog. Možda se europsko zajedništvo temelji na konceptu konsenzusa u kojem svi odustaju od dijela svojih zahtjeva, što rezultira s mnogo – očito još ne dovoljno – nezadovoljnih strana.

Sva društva ovoga svijeta imaju svoje društvene strukture, i to prema brojnim kriterijima, a koji su nastali na temelju različite alokacije kapitala kao ekonomske osnovice života. Društvo ravnomjerno raspoređenog ukupnog kapitala koji posjeduje neka društvena zajednica (obiteljska, gradska, nacionalna, nadnacionalna...) uglavnom predstavlja nikad ostvareni idealtipski oblik života za koji se pretpostavlja da bi ujedno označavao visokointegriranu zajednicu. Argumentacija za taj stav nikada u praksi nije potvrđena. Dapače, društva koja su pokušala realizirati tu ideju u političkom i gospodarskom sustavu, u pravilu su se dezintegrirala (bivša Jugoslavija, SSSR, Čehoslovačka), a neka od njih i u krvi. Ne samo to nego se i danas najveća svjetska integracija – Europska Unija – u praksi integrira u prvom redu na razini ekonomskog interesa, odnosno na temelju interesa koje profilira upravo europski i svjetski kapital. To ne umanjuje naše sustave vrijednosti, a istodobno pokazuje kako smo prihvatili da se suvremeni integracijski procesi temelje upravo na integracijskom potencijalu kapitala.

Kapital nas razdvaja

I u kontekstu pristupanja Europskoj Uniji (ne samo Republike Hrvatske, nego općenito) i u okviru europskih nacionalnih država jasno je da neće svi društveni stratumi moći jednako iskoristiti potencijalne prednosti što ih sa sobom donosi integracija temeljena na interesu kapitala. Uvijek će postojati oni koji, bilo vlastitom odgovornošću bilo zbog neke više sile, neće moći aktivno participirati u stvaranju novog društvenog poretka, poput: nezaposlenih, neobrazovanih, umirovljenika, zatvorenika, siromašnih, mladih obitelji koje tek traže prvi krov nad glavom i mnogi drugi. Točnije svi oni će svakako biti dijelom tog novonastajućeg društvenog poretka jer neće nikamo nestati, ali će biti osuđeni na minimalne pozitivne utjecaje i visoku razinu opasnosti od dodatne osobne i poslovne stagnacije.

Iako se stvara novi globalni poredak, načelo stratifikacije u društvu nije nova pojava, nego gledano kroz povijest, njegova konstanta. Bez obzira na to je li riječ o robovlasništvu, monarhiji ili parlamentarnoj demokraciji, uvijek su postojali oni čiji je glavni izvor egzistencije vlastiti rad i oni koji svoju egzistenciju temelje na tuđem radu. Pritom, potonji su ponekad robovlasnici, a ponekad poduzetnici koji su svoju poslovnu ideju pretvorili u stvarnost tako da su organizirali radni proces. Njihov posao je stvoriti ideju i organizirati realizaciju. To je ujedno i temelj na kojem se želi bazirati zapadna civilizacija, a sadržan je u

pojmu “društvo znanja”. To je sasvim u skladu s programskim nastojanjima zemalja Europske Unije, što se vidi i po tome što se proizvodni pogoni sve češće sele na istok, a kreativci se pozivaju da budu izvor nove ekonomije koja će stvarati visoku razinu dodane vrijednosti. Poznato je da cijena znanja raste, dok istodobno cijena roba pada.

Autori knjige *Funky business* tu su činjenicu slikovito izrazili rečenicom: “Kapital pleše samo sa darovitima.” (Ridderstråle J. i Nordstöm K., 2002.). S darovitošću se rađa, ali za uspjeh je potrebno i znanje. U društvu poput našega, u kojem je tek sedam posto visokoobrazovanih ljudi,⁷ teško je zamisliti da će baš kapital biti medij integracije. To nas upućuje na zaključak kako bi brojna naša populacija mogla imati poteškoća s europskom integracijom, osobito u smislu četiriju proklamiranih europskih sloboda: slobodan protok ljudi, kapitala, roba i usluga. Ljudima koji nemaju specijalne vještine i znanja koja se traže na europskom tržištu rada, koji nemaju vlastiti kapital, niti proizvode robe i usluge, njima te slobode ne znače ništa. Za njih je to mrtvo slovo na papiru. A takvih je velika većina. Za njih kapital ne predstavlja integrativno sredstvo, nego glavnu zapreku.

Istodobno iz Europske Unije dobivamo poruke kako će neobrazovani, skromni i vjerni zaposlenici ubrzo izumrijeti, a pozitivno će se vrednovati samo najtemeljitiije korisnije najmoćnijeg resursa našeg doba: upotreba vlastitog uma (Ridderstråle J. i Nordstöm K., 2002.). U tom kontekstu bit će nužno ponovno preispitati ulogu države u životu zajednice te važnosti pojedinca unutar države. A deregulaciju države same započela je i Europska Unija, točnije Europski sud pravde, koji sve češće donosi sudske odluke (i u pravilu su to pravni presedani) kojima štiti pojedinca od državne uprave te državnim organima nalaže da se prilagode interesima vlastitih građana. Europska Unija očito je krenula drukčijim pristupom od one znamenite misli Johna Kennedyja: “Ne pitajte što država može učiniti za vas, nego što vi možete učiniti za državu.”⁸ Vremena u kojima, figurativno, Uncle Sam upire prst u nas i poziva nas da se založimo “za pravednu stvar”, moguće su zauvijek za nama. Tko to prije primijeti i primijeni u vlastitu životu, imat će priliku od svjetskih globalnih integracijskih procesa izvući maksimum. Oni

7 Prema podacima popisa stanovništva iz 2001. godinu. Izvor: Državni zavod za statistiku: www.dzs.hr.

8 Tu poznatu misao John Kennedy izrekao je na svom inauguracijskom govoru održanom pred američkim Kongresom 20. 1. 1961. godine. U originalu misao je glasila: “And so, my fellow Americans: ask not what your country can do for you—ask what you can do for your country.”

koji će i dalje imati očekivanja od nekog državnog autoriteta, vjerojatno će ostati iznenađeni što država više neće htjeti ili neće biti u mogućnosti ispuniti ta očekivanja.

Upravo je to ono na temelju čega će se stvarati buduća diferencijacija među stanovništvom, bilo na razini nacionalne države bilo na razini globalne svjetske populacije. Već smo svjedoci višedesetljetnog posustajanja koncepcija socijalne države. Dovoljno je samo vidjeti u kojim se sve poteškoćama nalaze svjetski zdravstveni, mirovinski, stambeni i radni sustavi. Može se pretpostaviti da se ni u skorijoj budućnosti neće promijeniti činjenica društvene stratifikacije. Međutim, ono što je važno primijetiti, jest da je pripadnost određenoj društvenoj klasi u mnogo većoj mjeri pod našom kontrolom nego što se to misli. Ako bi se odustalo od tog stava, vrlo bi nas brzo zahvatila atmosfera apatije, nemoći i prepuštanja vlastite budućnosti, primjerice, sudbini.

Stoga, nije kapital taj koji će nas međusobno razdvajati, koji će nas smještati u društvene kaste iz kojih nema izlaza. Naša ograničenja nalaze se isključivo u spremnosti da se pozabavimo samima sobom. To ujedno znači da su procesi integracije i dezintegracije trajno prisutni u društvenoj stvarnosti jer su to dva komparativna procesa koji istodobno djeluju u prostoru i vremenu. Na nama samima je da odlučimo koji će od tih dvaju utjecaja na nas imati snažniji učinak. Ta odluka i stil života koji se stvara na temelju takvog svjetonazora zasigurno imaju realne životne posljedice. Stoga, kada se čuju stavovi da je "truli kapital" kriv za sve nedaće ovoga svijeta, odnosno da su vlasnici kapitala nehumana bića koja se vode samo svojim interesima a da ne promišljaju širi kontekst (i to kao generalizacija grupe ljudi), oni uistinu oblikuju živote ljudi koji takve stavove iznose.

Sasvim sigurno da postoje ljudska bića koja ne mare za moralni društveni kodeks, ali ona postoje i među bogatima i među siromašnima. Na svijetu postoje mnoga zla, pa nećemo zbog toga reći da smo nemoćna bića i tražiti odgovornost kod drugih za vlastite neuspjehe. Mi možemo odabrati hoćemo li nad takvom sudbinom svijeta patiti ili ćemo svojim primjerom taj svijet mijenjati. Stav je u skladu s kršćanskim svjetonazorom koji kaže: "Spasi jednog čovjeka i spasio si čitav svijet" (Biblija, 1968.).

Odavno se postavlja pitanje zašto mnogi veliki umovi i inovatori svoja dostignuća nisu uspijevali realizirati u vlastitoj domovini? Zašto je Nikola Tesla morao otići u Ameriku, da bi tamo stekao svjetsku slavu izumom

izmjenične struje?⁹ Zašto je Bračanin Marko Puretić morao prvo otići u Kanadu da bi tamo stekao svjetsku slavu izumom kolotura za ulov riba?¹⁰ Takvih primjera ima još mnogo. Svi su oni imali viziju, i nisu tražili vanjske krivice za svoje stanje. Ako nisu uspjeli realizirati svoje ideje ovdje, otišli su ondje gdje su vjerovali da će u tome uspjeti, i to bez predhodnog jamstava. Njihova nit vodilja nije bila sažaljevanje nad vlastitom situacijom, niti su smatrali da je neposjedovanje potrebnog kapitala za realizaciju projekata nešto što ih sprečava u uspjehu. Razlika između njih, koje gotovo sve naše enciklopedije pamte kao velikane, i velike većine ostalih građana, od kojih su vjerojatno još neki imali odlične ideje koje su bile ispred svoga vremena, u tome je što su oni pokazali veliku razinu osobne hrabrosti. Istraživali su nepoznato i bili su spremni staviti život na sve vrste kušnji u nadi da će se trud isplatiti.

Za njih znamo i danas ih se prisjećamo jer su uspjeli i jer se nisu ponašali kao većina. A većina, umjesto da traga za prilikama, pronalazi isprike za svoje nečinjenje. Jedna od takvih isprika jest i poimanje kapitala kao dezintegrativnog faktora, koje ne dopušta razvoj društvene zajednice. Tu negativnu percepciju kapitala, koja pada na plodno tlo u ljudi koji sami nemaju vlastite snage za drukčija promišljanja, umnogome potpomažu i državne vlasti.

Posjedovanje kapitala se, kao prema nekom pravilu, povezuje s kriminalnim djelovanjem, ratnim profiterstvom i potpuno nemoralno provedenom privatizacijom.¹¹ Pritom se pokazalo vrlo malo istinske volje da se kriminal sankcionira, što još više izaziva opravdani gnjev u svih onih koji su pri stvaranju suvremene Republike Hrvatske sanjali o državi utemeljenoj na pravdi i osobnoj slobodi.

Stoga, poimanje kapitala kao dezintegrativnog faktora umnogome je rezultat osobne nedovoljne spremnosti za iskorakom, s jedne strane, i prevladavajuće društvene stigmatizacije, s druge strane. Dodatnu frustraciju svemu

9 Poznato je da je Nikola Tesla prvo gradu Zagrebu ponudio projekt javne gradske rasvjete, što su zagrebačke vlasti glatko odbile kao nepotrebnu investiciju. Godine 2006., na 150. obljetnicu rođenja velikog izumitelja, Skupština Grada Zagreba posthumno je Nikoli Tesli uputila javnu ispriku te odala priznanje.

10 Mako Puretić nije mogao prehraniti svoju obitelj u Sumartinu na Braču, jednom od naših najpoznatijih ribarskih mjesta, a i tu je pokušao realizirati izgradnju flote s kolotutom kao sastavnim dijelom ribarske opreme. Kanada se zahvalila velikom izumitelju tako što je njegov izum stavila na novčanicu od 5 kanadskih dolara (izdanje iz 1979. godine).

11 Da je privatizacija u Republici Hrvatskoj bila upravo takva potvrđuje i nalaz Državnog ureda za reviziju koji je iznio podatak da je na protuzakonit način privatizirano 95% poduzeća. Gotovo je nevjerojatno da je ovakav podatak uopće moguć.

ovome donosi i činjenica što se u isto vrijeme društveni status mjeri uglavnom putem posjedovanja kapitala. Građani su, ako to dopuste, na najboljem putu da postanu pokusni kunići za mjerenje izdržljivosti frustrirajuće situacije. A rezultat toga pokusa na ljudima jest povećanje socijalnih razlika među građanima te smanjenje početnih jednakih šansi za uspjeh u životu.

Sloboda odabira

Knjiga Stephena Younga *Moralni kapitalizam*, u uvodu postavlja pitanje: je li uopće moguć moralni kapitalizam? Je li baš svaki kapitalizam brutalan, korumpiran i društveno neodgovoran (Young, 2006.)? Bez obzira na to je li moguće dati jednoznačan odgovor na pitanje i je li ponuđen u toj ili nekoj drugoj knjizi, činjenica je kako kapitalizam, baš kao i svi ostali oblici društvenog poretka, čovjekov produkt. Iz toga proizlazi i potencijalni odgovor na postavljeno pitanje. Kapital nema moralno određenje, nego mu ga, svojim djelovanjem, pridodaju ljudi – subjekti moralnog odlučivanja.

To je ujedno i misao vodilja koja bi nam mogla odgovoriti i na pitanje postoji li i koliki je integracijski potencijal kapitala za društveno ustrojstvo? Prema istom načelu kapital sam po sebi nema potencijal niti da spaja niti da razdvaja ljude na klase ili da ih razvrstava u neke druge društvene kategorije. I sama važnost kapitala ovisi o čovjekovoj percepciji. Kada su španjolski konkvistadori zatražili isplatu u zlatu kako bi oslobodili indijanske poglavice i pripadnike plemena, oni su doista bili u čudu zašto taj metal koji služi za ukrašavanje na zajedničkim zabavama tako opčinjuje bijelce. A on ih je uistinu opčinio jer su u njemu vidjeli ispunjenje mnogih svojih životnih želja. Snaga kapitala leži u čovjekovoj percepciji, baš kao što je i strah koji izaziva posljedica čovjekove percepcije tj. predodžbe.

Budući da čovjekove predodžbe izravno utječu na ponašanje, imaju sasvim realan odraz u stvarnosti. Zato je moguće pouzdano tvrditi da kapital za različite ljude istodobno ima i integrativni i dezintegrativni potencijal. Koji će od ta dva utjecaja kapital imati na nas, u najvećoj mjeri ovisi o nama samima. Na tom putu do samospoznaje pred nama stoje mnogi vanjski utjecaji poput: obiteljskog odgoja, društvenog političkog poretka, ljudi s kojima se družimo, dosadašnja poslovna i privatna iskustva, nastojanja i vjerovanja... popis je dugačak.

Svi su oni ovdje da nam ispunjaju život, ali pritom je važno znati procijeniti do koje im mjere dopuštamo da nam određuju stvarnost. Ona je pod našom kontrolom i mi smo vladari svoje budućnosti. A kapital, odnosno naš

odnos prema njemu, tada nam može poslužiti kao lakmus papir za prepoznavanje razine slobode koju smo si spremni dati. Kapital koji svojim stvaralaštvom privlačimo, govori nam o povjerenju u sebe. Isto su tako njegov nedostatak i negativne misli upućene prema njemu pokazatelj da još imamo dosta posla na izgrađivanju vlastite osobnosti.

Za privlačenje kapitala sebi i obitelji na raspolaganju nam stoje mnoge opcije i modeli ponašanja. Možemo prosvjedovati, tražiti da ga dobijemo, organizirati akcije (sindikalne, civilnog društva...), pokretati građanski neposluš, pokušati osmisliti nove poslovne ideje, tražiti što to drugima nedostaje a što im svojom aktivnošću možemo ponuditi, možemo organizirati druge da nam pomognu u našim nastojanjima – spektar mogućnosti je velik. Iako već i sam odabir modela ponašanja govori o nama samima, sve spomenute akcije su korisne ako dovode do željenog cilja i pomognu nam u samorazumijevanju. Jer kada jednom uspijemo u naumu i pitanje dosezanja potrebnog kapitala za nas postane riješeno, osobni put razvoja nije gotov. Možeće je da tek tu počinje njegova nova dimenzija.

To nam najbolje pokazuje i primjer Warrena Buffetta, prema mnogima trenutno najvećeg svjetskog živućeg investitora, koji je svojim inteligentnim ulaganjem postao najbogatiji čovjek na svijetu, sa zarađenih 60-ak milijardi dolara. Taj vremesni gospodin poručuje nam da je svaki dan njegova života bio ispunjen novim izazovima u kojima je uživao, ali da mu tek osjećaj davanja donosi najveće zadovoljstvo. S tom je praksom, kaže, započeo dok je bio još sasvim nepoznat i dok je sam zarađivao prvi milijun. Danas, kada je u sasvim drukčijoj životnoj situaciji, s velikim je veseljem poklonio zakladi Billa Gatesa 37 milijardi dolara u nadi da će se na taj način stvoriti najveća svjetska mreža za pomoć onima koji, kakav je i sam bio, tek teže svojoj samoaktualizaciji (govoreći rječnikom psihologa Sergeja Maslova). Tim potezom on je rezultat gotovo cjeloživotnog rada vratio zajednici.

Pritom je oplemenio sebe i dao priliku onome za što misli da je najvrednije. Moral i kapital ponekad idu zajedno. I naposljetku, poručuje li nam što kapital? Autori knjige *Funky Business* na to nam pitanje daju duhovit odgovor: ¥€\$. Ipak, ono što nam kapital poručuje, ovisi o nama. Isto tako, ono što nam je kapital rekao najviše govori o nama.

Zaključak

U radu autor preispituje do koje je mjere baš kapital taj koji će sudjelovati u sve izraženijim integracijskim procesima koji vladaju u Europskoj Uniji, ali i šire, u procesima globalizacije. Svijet se nama pred očima sve brže

mijenja te se sve češće može čuti kako se izvori za tu transformaciju nalaze u želji za brzim profitom, ne pitajući za moguću cijenu takvog stanja stvari. Pritom se, ponekad, čak i nekritički osvrće na integraciju posredovanjem kapitala kao nešto samo po sebi loše, nemoralno, otuđeno i za suvremenog čovjeka neprihvatljivo. Istodobno, mediji nam šalju poruke i informacije o tome kako trebaju izgledati uspješni pojedinci i narodi. Ta je slika upravo obrnuta od promoviranoga moraliziranja da nam kapital donosi potencijalnu nesreću.

Autorovo je stajalište da nam svi društveni procesi donose i povoljna i nepovoljna rješenja za budućnost, a koji će se od njih realizirati ovisi o ljudima koji ih provode. Sami procesi nemaju nikakvu vrijednosnu bazu doli one koju im čovjek sam pripisuje. Snaga i uloga koju će kapital imati u našim životima jest, prema istom načelu, u čovjekovom umu. On je gospodar svoje budućnosti. Kapital sam po sebi nema moralna određenja, baš kao što nema ni integrativni odnosno dezintegrativni karakter. Utjecaj koji će imati na naš život ovisi isključivo o onome što će mu pripisati procjenitelji.

Literatura

- ANDERSON, B. (1990.), *Nacija: zamišljena zajednica*. ŠK: Zagreb. Biblija (1968.)
- FUKUYAMA, F. (2005.), *Izgradnja države*. Zagreb: Izvori.
- GIDDENS, A. (2007.), *Europe In The Global Age*. Cambridge; Polity.
- KRUGMAN, P. (2002.), *Doba smanjenih očekivanja*. Zagreb: Masmedia.
- MARX, K.; ENGELS, F. (1998.), *Manifest komunističke partije*. Arkzin d.o.o.: Zagreb.
- PLATON (1997.), *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić.
- PESTIEAU, P. (2006.), *The Welfare State in the European Union*. London: Oxford.
- RIDDERSTRÅLE, J. i Nordstöm, K. (2002.), *Funky Business*. Zagreb: Differo.
- RIDDERSTRÅLE, J. i NORDSTÖM, K. (2004.), *Karaoke kapitalizam*. Zagreb: Differo.
- SOROS, G. (2000.), *Kriza globalnog kapitalizma*. Split: Feral Tribune.
- SCHUMPETER, J. A. (1960.), *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*. Beograd; Kultura.
- ŠUČUR, Z. (2001.), *Siromaštvo – teorije i koncepti*. Zagreb: Pravni fakultet.
- YOUNG, S. (2006.), *Moralni kapitalizam*. Zagreb: CROMA.